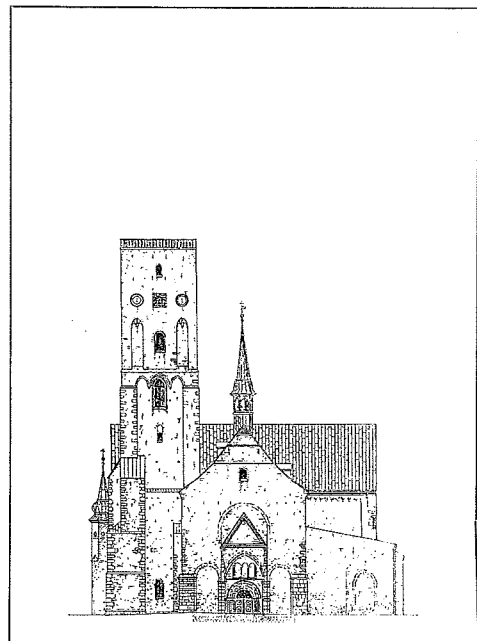

47 7/9.3

Restaurering – dengang og nu

Af Johannes Exner

Arkitekten 19/79

Restaurering er som fagområde jævnaldrende med Akademisk Arkitektforening. Derfor kan man i foreningens tidsskrift *Architecten* læse interessante diskussioner om »Restaurationer« fra forrige århundrede, restaureringer som på godt og ondt har haft indflydelse helt op til vore dage. Af betydelige restaureringer fra den tid kan blandt andet nævnes: Sorø Kirke, Viborg domkirke, Fjenneslev kirke, Helligåndskirken, Bjernede rundkirke, Ribe domkirke, Skarp Salling kirke og Frederiksborg slot.

Naturligvis havde man hele tiden kendt til bygningsvedligeholdelse, udskiftning og tilføjelse af nye bygningsdele. Men disse arbejder var først og fremmest nødvendiggjort af klimatiske nedbrydninger, brande, krige og funktionsændringer.

Nye bygninger blev dengang opført med tidens teknik og i tidens arkitektoniske udtryksform. Bevarelse udelukkende af historiske interesser var ikke almindeligt. I rescriptet af 1802 om kirkerne siges således: »Kirkerne er for det alene Bygninger til gudstjenestelig Brug, ikke tillige historiske Fortidsminder«.

Som betydningsfuld baggrund for restaureringsaktiviteten i 1800-tallet må ses den i Europa opståede interesse for historisk kunst og arkitektur, fokuseret på den middelalderlige.

I Frankrig beskæftigede arkitekt Viollet-le-Duc sig i teori og praksis med restaureringer baseret på ideen om at genskabe og fuldføre bygninger i deres oprindelige tiltænkte form og stil, hvoraf især gotikken interesserede ham. Og i England arbejdede kunst- og kulturkritikeren John Ruskin for forståelsen for de middelalderlige stilarter og genoptagelsen af deres håndværkstraditioner.

I Danmark fremkom i samme tidsrum tilsvarende interesser. Stilhistorisk erstattedes den klare præcise klassicisme af interessen for de mere romantiske middelalderlige stilarter, romansk og gotik. Forståelsen for det historiske havde i samme periode ført mange danske kunstnere til Italien og andre middelhavslande, hvor ruiner og historiske bygningsmiljøer var yndede motiver for staffelmalning og opmålingsstudier. En lignende historisk romantisk interesse kendes fra litteraturen hos for eksempel Oehenschläger og Grundtvig.

Særlig følsomhed for tilpasning til den omgivende arkitektur præger dog ikke denne første del af 1800-tallet. Bindesbølls storartede museumsbygning for Thorvaldsen underlægger sig ikke miljøet i Gammel Strand, så lidt som hans ikke udførte zoologiske museum i Fiolstræde tilpasser sig husene i gaden. Man kan heller ikke sige, at Herholdts universitetsbibliotek underordner sig Fiolstrædes husfacader. Ikke desto mindre repræsenterer Herholdt på sin og tidens vis det historiske, men den historiske interesse gik ikke på de eksisterende naboer, men på de nye, som skulle bygges.

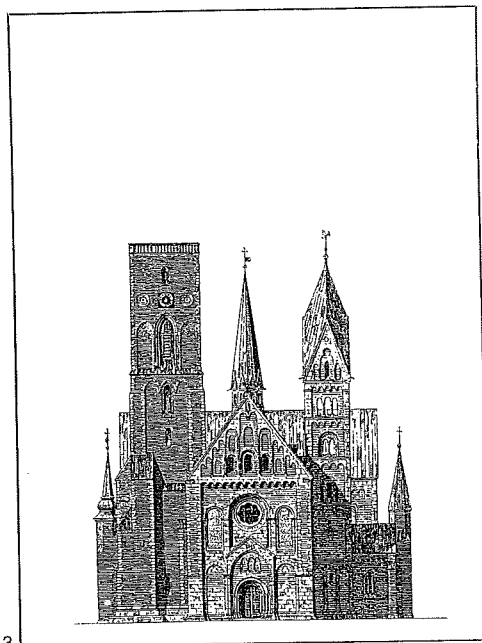
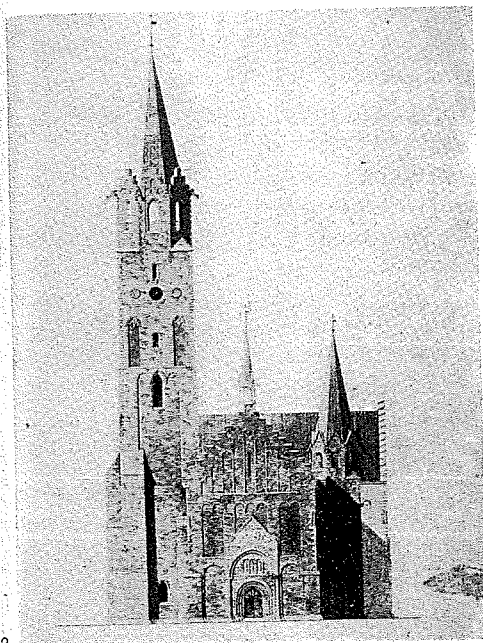
Den person, som her i Danmark fik overført den historiske interesse til også at gælde de eksisterende bygninger, og som dermed indførte bevaringsinteressen og restaureringsbegrebet, var kunsthistorikeren N. L. Højen. Han var levende interesseret i arkitektur og kunst, som han dyrkede gennem omfattende studier. Faget kunsthistorie eksisterede ikke på universitetet, men emnet greb ham, og gennem sine rejser i ind- og udland fik han et levende og personligt kendskab til arkitektur og kunst.

Han blev på Akademiet landets første professor i kunsthistorie.

Højen havde store evner til at meddele sig, til at forklare, hvad han så og mente. Han så meget og fik efterhånden også en stærk og klar mening om vor historiske arkitektur og dens bevaring. Han fik således direkte betydning for sine omgivelser. Det gjaldt personer som præsten og kunsthistorikeren J. Helms og arkitekterne J. B. Løffler og O. V. Koch og malerne Heinrich Hansen og J. Kornerup. Han fik også afgørende indflydelse på flere kirkers bevaring og restaurering som for eksempel Ribe og Viborg domkirker. Han havde tillige direkte indflydelse på den nye lov om kirkesyn af 19. februar 1861, som gjaldt til 1922. Det fremgår af denne lov, at en kirkebygning så vidt muligt skal vedligeholdes i overensstemmelse med »dens oprindelige Stil«, og at der efter evne skal arbejdes hen til, »at den føres tilbage til samme Stil«.

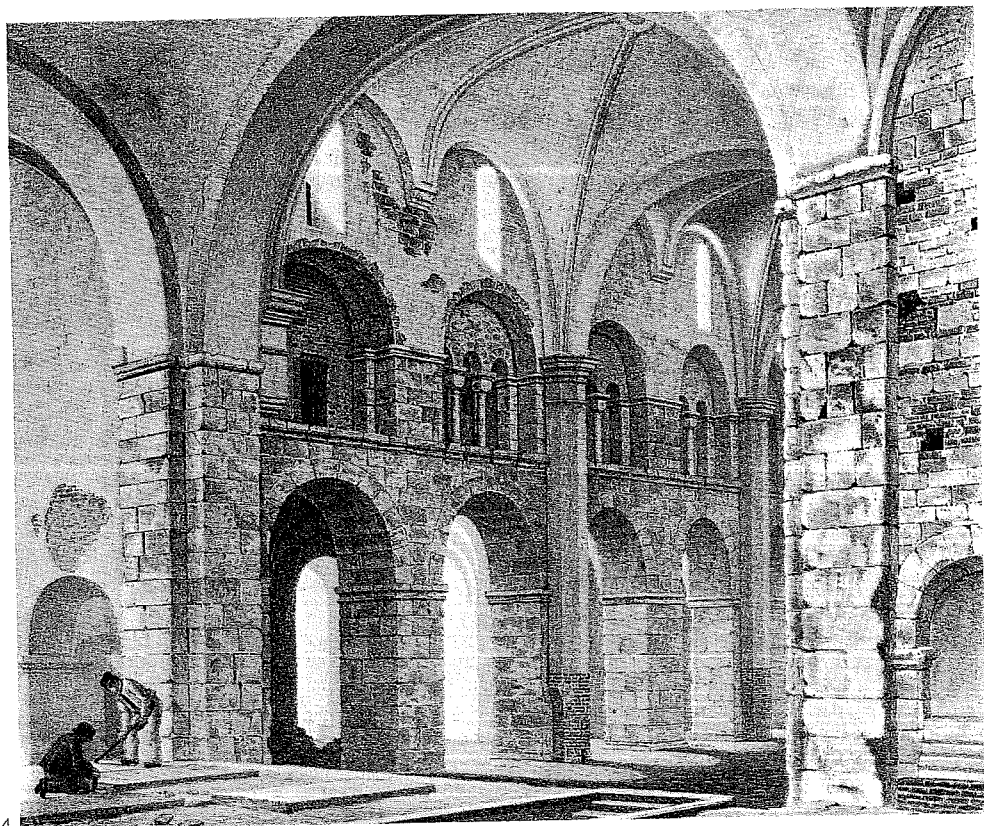
I »Danske Mindesmærker« fra 1869 har Højen givet udtryk for tidens idealer således: »Nutidens Restauration går ud på at bevare Monumentets oprindelige Character, men den tilstand, hvori den gamle Bygning forefindes, får en stor indflydelse på den Fremgangsmåde, der skal vælges«. Som fremgangsmåde nævner han også nedrivning og genopbygning, hvorunder man så vidt muligt bør genanvende de gamle materialer. Han fremhæver herunder betydningen af at kunne beholde enhver »Enkelt-hed«. Men han siger også, »at ved Restauration vil Arbejdet ikke blot indskrænke sig til Istandsættelse af det beskadigede. Der kan mangle hele Partier, som da igen maa bringes tilbage«.

Højen accepterede således ikke kassation uden nødvendig begrundelse. Interessant er da også hans udtalelse om bevaring af senere tilkomne tilbygninger som man ofte bør

1. Ribe domkirke før restaureringen. Efter illustration i *Architekten* 1907.
2. Ribe domkirkes vestfacade i restaureringsprojekt af arkitekt Theophilus Hansen, 1837. Efter illustration i Villads Villadsen: *Ribe Domkirke*.
3. Ribe domkirkes vestfacade efter restaureringen 1882–1904 af professor H. C. Amberg. Efter illustration i *Architekten* 1907. Sideskibene og hovedtårnet er bevaret. Nyt tårn opført.

4. Hovedskibet i Viborg domkirke set fra den nordre korsarm i 1862, efter afbankningen af kalken før restaureringen. Man ser den »uacceptable Stilblanding« og »uforsvarlige Brøstfældighed«, som førte til kirkens nedrivning og genopbygning.

skåne. Med Roskilde domkirke og dens mange kapeller siger han, »at disse Tilbygninger knytter sig saa nøje til Kirkens Historie og til dens Betydning som nationalt Monument, og de have saaledes bevaret de forskellige Stilmærker, at de i Forbindelse med selve Kirken, indeholde en heel Historie om vor Architectur fra det trettende Hundreår til nyeste Tid«.

Senere i 1904 under diskussionen om Bjernede kirkes restaurering giver Størck udtryk for noget lignende, idet han siger, at også senere tiders præstationer har krav på at bevares.

I teorien tales der altså om bevarelse af senere tiders tilføjelser, selvom praksis forekommer anderledes.

Viborg domkirke blev som bekendt nedrevet til fordel for en ny stilren bygning. Dens forfald var efter datidens skøn så stort, at en istandsættelse for størstedelen ville blive til en ombygning, desuden var den en »frastødende Blanding fra forskellige Tid« skriver Højen. En tegning fra 1863 af J. Kornerup, næsten identisk med et samtidigt fotografi af fotograf Elsass, synes dog ikke umiddelbart at tyde på større brøstfældighed, end man ville kunne klare i dag.

Restaureringen gennemførtes imidlertid ikke uden betænkelige og kritiske røster. Worsaae udtaler således, at det er en »sær Måde at restaurere på ved at nedrive og genopbygge den af nyt«.

I forbindelse med Storcks restaurering af Bjernede kirke kommer mange meninger og temperamentsfulde udtalelser frem, fra såvel arkitekter som arkæologer. Man diskuterede, hvem der egentlig er kompetent til at varetage beskyttelse og tilsyn med de historiske monumenter, arkitekterne eller videnskabsmændene. Og man diskuterer stærkt tabet af det charmerende »bispehuetag« som Storck erstattede med det kedelige keletag.

Ribe domkirke, hvis tilstand havde været under diskussion siden 30'erne, gik det noget bedre end Viborg. Et voldsomt restaureringsforslag af Theophilus Hansen fra 1837 blev heldigvis ikke til noget. Helms gik stærkt imod dette restaureringsforslag i en piece fra 1888, »Er det ved Ribe Domkirkes Istandsættelse kun det ældste, der fortjener at bevares?«. Det blev herefter professor Amberg, der gennemførte den restaurering, der præger domkirken i dag.

Senere, i 1907 undrer kunsthistorikeren Chr. Aksel Jensen sig over, at så mange udmærkede og kunstforstandige mænd kunne ønske at røve Ribe Domkirke dens historiske karakter. Og hans undren får ham til at konstatere, hvilken vækst der på 20 år har været i opfattelsen af restaureringernes mål, og hvor stærkt tendensen er svinget i retning af

6

at respektere alle tiders arbejder. Hvis man ville forsøge en tilsvarende vurdering af dette århundredes restaureringsideologiske udvikling, vil man næppe komme til et lignende forbausende resultat, desværre!

Datidens arkitekter kunne deres stilhistorie og kendte til godt håndværk. I mange tilfælde blev reparationer og genfremstillinger så fremragende udført, at det i dag kan være vanskeligt at konstatere, om det er gammelt eller nyt. Bygningsarkæologisk kan dette ved senere restaureringer være ret generende. Hertil kommer også det ikke uvæsentlige spørgsmål, om sådanne deles sande og virkelige alder.

Mogens Koch kommer ind på dette problem i en læseværdig og stadig aktuel artikel i Arkitektens Ugehæfte i 1938. Han ironiserer her over restaureringsmetoderne, der tilbagefører, genskaber og konserverer. Han siger blandt andet om nogle konserverede tekstiler, »Det er så glimrende lykkedes, at det overhovedet ikke er til at se, at det har ligget i kisten siden 1101«.

De fleste vil sikkert i dag tage afstand fra 1800-tallets hårdhændede restaureringsmetoder, som vi kender dem praktiseret. Men måske er vi alligevel ikke så langt fra dem endda. Viborg domkirke blev nedrevet til grunden og genopbygget. Fornylig har man på lignende måde restaureret barokhuset Sankt Annægade 10, Christianshavn. I 1976 blev det fredede hus revet totalt ned til grunden og bygget op igen. Det hus, der står der nu, er aldeles nyt. For denne restaurering fik arkitekten præmie og anerkendelse, og huset tillige en fin plade på facaden.

Noget sådant er fagligt demoraliserende, og det må virke nedslående på seriøst arbejdende arkitekter at se den form for restaurering påskønnet af offentlige myndig-

heder. Det appellerer ikke til nænsomme eller slidsomme forsøg på at redde så meget som muligt, som det er forsøgt på andre huse i gaden. Og det tilsidesætter den opfattelse, at også det ikke synlige i en bygning har værdi som originalt og betydningsfuldt. Originale tagkonstruktioner, murkonstruktioner, fundamentskonstruktioner er af mindst lige så væsentlig betydning som den synlige facadekalk og tagets tækningsmateriale.

Det forekommer således lettere at acceptere en ikke heldig overfladebehandling og nye tagsten tilkommet under vedligeholdelse, hvis der bagved findes et ægte og oprindeligt hus. Forkert overfladebehandling kan dog ofte rettes.

Sankt Annægade 10 er fredet iflg. fredningslisten af 1978. Man kan nu spørge, hvad det er, der i dag er fredet? Det nye hus?

5. Nørretorv 11, Hjørring før restaureringen. Den uændrede bygning har et tydeligt og charmerende præg af brug og alder. (Foto Sven Thomsen).

6. Nørretorv 11, Hjørring. Efter restaureringen, hvorunder huset nedrevedes totalt og derefter blev genopbygget »nøjagtigt« som før. (Foto Sven Thomsen, 1979).

7. Hus i Højgade, Haderslev, før restaureringen. Huset her en smukt detaljeret sen-klassicistisk facade med to butikskarnapper. (Foto J. Exner, 1973).

8. Huset i Højgade i Haderslev efter restaureringen. Den sen-klassicistiske facade er fjernet. Den fremdragne bindingsværksfacade er kompletteret med nyt tømmer, nye tavl og nye vinduer. (Foto J. Exner, 1976).

8

eller det gamle? I tilfælde af det sidste, bør fredningskendelsen ophæves og evt. tilskud tilbagebetales. Hvis det er det nye hus, bør årstallet i fredningslisten på opførelsen rettes fra 1750 til 1976, hvorefter man kan konstatere, at den nye lovbestemmelse om at kunne frede huse yngre end 100 år, åbenbart trådte i kraft før dens vedtagelse. Måske dog med en lidt anden hensigt end tilsigtet.

Sct. Annægade er imidlertid ikke nogen undtagelse. Det samme overgik det lille pæne empirehus Nørretorv 11, i Hjørring, fra ca. 1800. Det blev fornylig også revet totalt ned og opført igen, og er ifølge fredningslisten stadig fredet og stadig fra 1800! Hvad er sandt og hvad er usandt? Hvad er rigtig restaurering og og hvad er forkert?

Er denne metode virkelig ved at være fagligt legal? Er det udtryk for nutidens holdning og restaureringsmetode?

Det genopførte hus i Hjørring har i øvrigt mistet alderspræget. Det har noget kulisseagtigt over sig, som man nødtigt så videreført til resten af Gammel Hjørring.

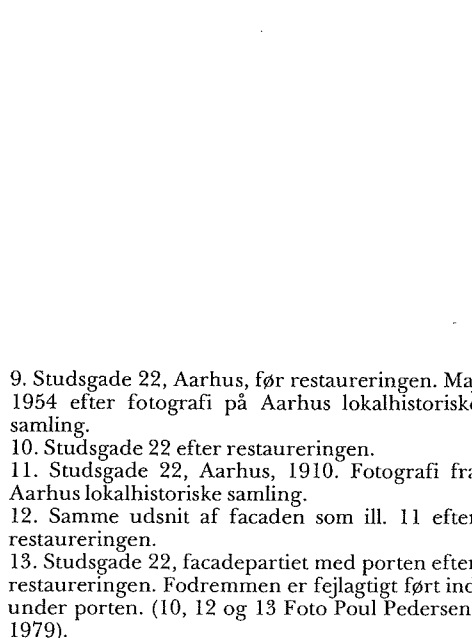
Hvis de nævnte huse er genopført af hensyn til gadebilledet, hvilket man kunne forestille sig, må man sørge for, at fredningen udtrykkeligt gælder disse nye huse, og dermed erkende, at fredningen altså ikke gjaldt de gamle, som jo netop ikke fik lov at være i fred. En pikant problematik!

Måske skal metoden snarere ses som en detaljløsning af et større bykvarters bevaring. Gader, kvarterer og byer er i dag også inddraget i bevarings- og restaureringsarbejdet. Ligesom et håndtag er en detalje på døren, betragtes huset sommetider bare som en detalje af gaden. Men man kan ikke nøjes med bare at betragte huset som en gadetalje eller bydetalje. Selv om vi haster af sted i bil, tog og fly og derved ændrer detaljens dimension, er det stadig vigtigt, at nærmiljøet med dets detaljer, der hvor vi lever, spiser og sover, er ægte og kultiveret, og ikke består af eftergjorte antikviteter, hvadenten det er lysestager eller huse.

»De stilkorrekte Nybygninger og Restaureringer er som Parvener indretter sig«, skriver P. V. Jensen Klint i et af sine indlæg i den lange diskussion om Bjernede rundkirkes restaurering, da den fik det stillistiske »rigtige« kegletag sat på i stedet for »bispehuetaget«.

Der har i hele restaureringens historie altid været tendens til at betragte det ældste som det bedste, det fineste, det mest korrekte, og som det gælder om at finde frem til. Mange huse har mistet væsen og personlighed ved sådanne korrektioner, er blevet kedelige eller arkitektonisk ringere.

I Haderslev ligger et hus i Højgade nær torvet. Dette hus fremstod indtil fornylig som et smukt senklassicistisk hus med to

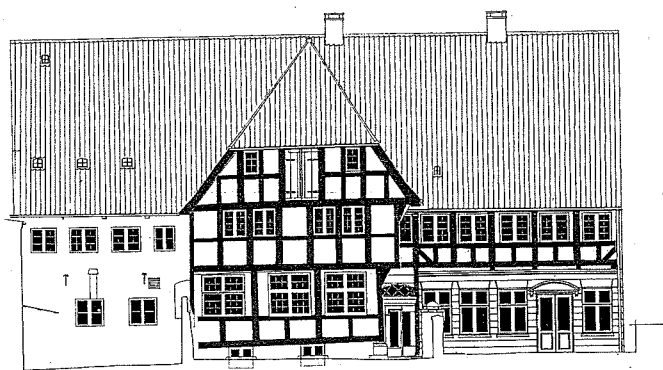
9. Studsgade 22, Aarhus, før restaureringen. Maj 1954 efter fotografi på Aarhus lokalhistoriske samling.

10. Studsgade 22 efter restaureringen.

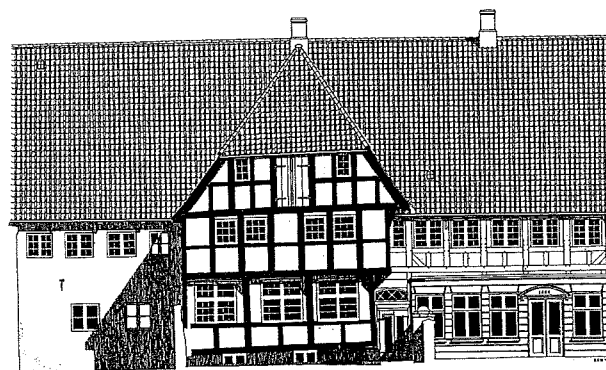
11. Studsgade 22, Aarhus, 1910. Fotografi fra Aarhus lokalhistoriske samling.

12. Samme udsnit af facaden som ill. 11 efter restaureringen.

13. Studsgade 22, facadepartiet med porten efter restaureringen. Fodremmen er fejlagtigt ført ind under porten. (10, 12 og 13 Foto Poul Pedersen, 1979).

14. Det gamle Apotek, Ribe, før restaureringen. Det var oprindeligt tre gavlhuse, hvoraf det midterste ses klart. Senere ombygninger fremtræder ligeledes med tidstypisk udseende. Opmåling af Erik Ejner Holm.

15. Det gamle Apotek i Ribe, nordfacaden mod haven, efter restaureringen. Facaden viser stadig klart husets sammensatte bygningshistorie. Arkitekt Erik Ejner Holm.

butikker i underetagen. I facaden trådte to fint detaljerede udstillingskarnapper frem, én på hver side af den klassicistisk prydede midterdør. Huset var i virkeligheden et godt eksempel på, hvorledes en senere ombygning kunne gøres smukt.

Ved dette hus indebar restaureringen fjernelse af hele den senklassicistiske facade til fordel for en bagved liggende ældre bindingsværksvæg, som i øvrigt måtte suppleres betydeligt med nyt bindingsværk. Man mistede herved et smukt hus, som var historisk interessant og tillige et smukt eksempel på tidlig butiksarkitektur. Hertil kommer, at huset med butiksfacaden bibeholdt ville have haft naturlig mulighed for at leve videre som butik i kvarteret omkring torvet. I stedet har man fået endnu et »gammelt« bindingsværkshus, rekonstrueret og temmelig ligegyldigt, lagt til den i forvejen voksende hob af nye gamle bindingsværkshuse.

Der kan naturligvis ikke være tvivl om, at der for de nævnte restaureringer må foreligge gennemtænkte argumenter for de foretagne indgreb. Man kan derfor fristes til at tro, at en anden holdning ville have givet et andet resultat, hvor for eksempel det historiske forløb, som altså også Højen ønskede at respektere, ville være bevaret, og som i økonomisk-økologisk henseende i dag ville være mere passende.

I 1800-tallet blev restaureringerne gennemført af arkitekter, der havde viden og mening om tingene og tillige en faglig autoritet. I dag udføres restaureringer også af institutioner, for eksempel stat og kommune, som ikke altid besidder den fornødne ekspertise, hvilket er beklageligt, da disse ofte samtidig er kontrollerende instans. Stadsarkitektens kontor i Århus har i de senere år gennemført udmærkede restaure-

ringsarbejder, men i et tidligere tilfælde er resultatet desværre blevet mindre vellykket. Huset i Studsgade 22 fremtrådte indtil fornylig som et bindingsværkshus, som i nyere tid havde fået underetagen ombygget til to butikker, hver med en større rude og nydelig dør, det hele ganske skikkelig indpasset i bindingsværket på trods af de ret store butiksruder. Under restaureringen rekonstrueredes bindingsværket, men forkert. Man har for eksempel ladet den nye fodrem fortsætte videre ind under porten, som man ellers forestiller sig skal kunne fungere som passage for køretøjer ind til gården.

Huset til højre er blevet sat i stand indenfor samme tidsrum, men på en ganske anden rimelig måde. Her er den yngre grundmurede stueetage ikke søgt ændret eller ført tilbage, men arkitekterne Lind og Jensen har på meget enkel og billig måde med maling tilpasset overetagens bindingsværk undertagen ved en god farveholdning.

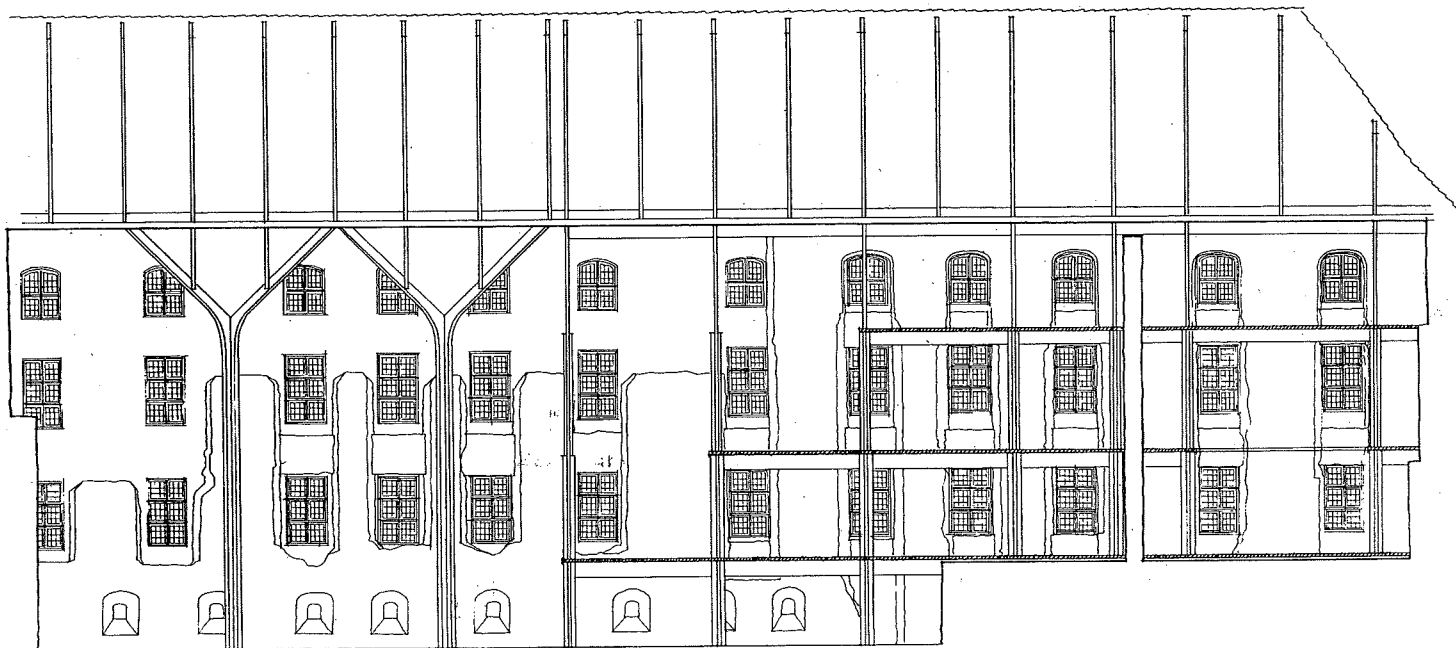
Sidstnævnte eksempel er udtryk for, at der dog også er andre holdninger bag vor tids restaureringer. Som et særlig smukt eksempel på en nutidig restaurering af et kompliceret hus, indeholdende flere stilistiske perioder, skal nævnes Det Gamle Apotek i Ribe, restaureret 1976 af Erik Ejner Holm. Før restaureringen gennemførtes en grundig arkitekturhistorisk, bygningsarkæologisk og teknisk undersøgelse. Den efterfølgende restaurering er en logisk og smuk konsekvens af forståelsen for det værdifulde i bygningens kompleksitet, og står i dag som en interessant og spændende bygning med sine mange perioder klart anskuelige, men alligevel harmonisk sammenpassede. Hertil kommer, at bygningen i det indre er indrettet nænsomt til andet brug, boliger, istedet for apotek, og således lever huset videre.

Med denne synlige bevaring af husets bygningsperioder ligner det i sin konglomeratiske struktur vore middelalderlige kirker.

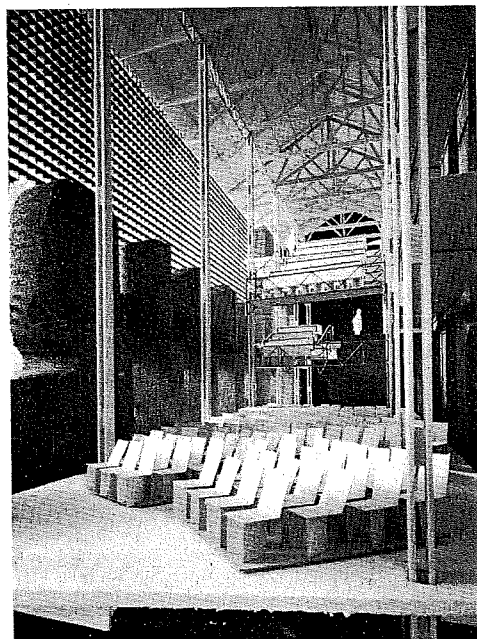
Til den konglomeratisk levende bygning hører foruden forskellige stilperioder også bygningens tilknytning til begivenheder og personer, som påpeget i Veneziacharteret.

Til Koldinghus slotsruin hører således også den historiske begivenhed, da spanske lejetropper i 1808 brændte slottet af og lagde bygningen i ruin. Denne begivenhed står stærkt i folks tanker, og sammen med de øvrige interessante bygnings- og kulturhistoriske perioder, som karakteriserer Koldinghus, indgår denne periode da også i restaureringsprojektet. Det første noget urtraditionelle forslag var fra arkitekternes side kun tænkt som en idé, eller rettere et princip. Men den fysiske udformning, som fulgte forslaget, satte mange sind i oprør, og i tiden derefter løb en kraftig og følelsesladet diskussion ført på et lavt og ufagligt niveau. Debatten fik konsekvenser for forslaget, som nu gennemføres i en anden og modereret skikkelse. Men hovedideen, at lukke huset, gøre det brugeligt uden at slette sporene af slottets hovedperioder, den gotiske, Chr. III's renaissance, Chr. IV' renaissance, Fr. IV's barok og ruinperioden, er den samme. En »genopbygning« eller »tilbageføring« til specielt en af disse perioder er ikke realistisk og ville være totalt ødelæggende.

Kirkerne er kommet over den farlige alder. Her har restaureringsarkitekterne og andre fagfolk i dag forstået, at alle perioders tilblivelser principielt bør respekteres. Der sker ikke flere tilbageføringer til oprindelig stil. Men denne lære kendetegner ikke restaureringer af yngre, ikke middelalderlige bygninger i samme grad. Her sker stadig totale udskiftninger og tilbageføringer.

16. Koldinghus, revideret restaureringsprojekt. Langsnit i sydfløj visende ruinsal til venstre, indlægning af nye etager i midten og til højre. Yderst til højre Chr. III's kapel med pulpitur. Arkitekter Inger og Johannes Exner.

17. Koldinghus, første idéprojekt. Modelfotografi af ruinsalen med den fritstående tag- og etagebærende søjlekonstruktion. (Foto Poul Petersen).

Man kan spørge, hvorfor findes denne forskel i restaureringerne? Man kan spekulere på, om det skyldes, at disse to bygningsgrupper, kirkerne og de borgerlige huse, i mange år har hørt under forskelligt regi, hvad angår tilsyn og projektkendelse, eller om det er, fordi restaureringerne gennemføres af to forskellige grupper arkitekter med forskellig »skoling«. Eller fordi de senere huse er lettere at udforske og dermed lettere at rekonstruere og føre tilbage? Eller er det ren og skær nostalgi?

Efter 1900-tallets usentimentale funktionalisme og efterkrigstidens rationelle boligbyggeperiode oplever vi i disse år en bølge af irrationel og romantisk arkitektur med samtidig interesse for gamle bygninger og bygningsmiljøer, en interesse der undertiden nærmer sig det nostalgiske. Begejstringen for Venturi, interessen for århundredskif-

tearkitektur, for Leon Kriers byreparationsfilosofi etc. er altså dele af irrationelle holdninger, der som fænomener kan være interessante, men omsat til arkitektur kan blive urimelige. Hertil kommer risikoen for, at de restaurerede huse senere viser sig at være brugsmæssigt stivnede huse, som har vanskeligt ved at leve videre naturligt. I stedet hober de sig op til en kostbar, uanvendelig bunke museumsgenstande.

Restaurering er et begreb, som mange i dag mener at have forstand på. Forkerte restaureringer udføres af ferme ingeniør- og entreprenørfirmaer, der kontant og fikst ombygger fredede og bevaringsværdige bygninger til lækre nye gamle interiører og eksteriører. Bygningsfirmaer kalder sig specialister i facadepuds og kunstig sandsten, og fabrikker fremstiller nye gamle buede antikruder og småsprosede vinduesrammer af

plastic, let at klæbe på og tage af ved pudning.

Mere fagligt administreres problemerne af et øget antal mennesker i mange forskellige stillinger, politikere, jurister, økonomer, arkitekter, ingeniører, håndværkere, konservatorer. Ligesom realiseringen sker på forskellig måde i form af deciderede restaureringer, bevarende saneringer, bevarende lokalplaner, trafikplanlægning, miljøbevaring etc. På landets to arkitektuskoler er oprettet særlige afdelinger, hvor der gives undervisning i fagområdet, og på kunsthøgskolen er der oprettet en konservatorskole, der også beskæftiger sig med bygningsproblemer.

I andre lande foregår noget tilsvarende, og på internationalt plan arrangeres udvekslinger, udstillinger og kongresser, hvor man hos hinanden søger viden og inspiration. På den Internationale restaureringskongres i Venezia 1964 udarbejdedes et charter for bevaring og restaurering af historiske mindesmærker. I 1975 gennemførtes det internationale bygningsbevaringsår.

Dette, at interessen og forståelsen er blevet større og bredere og at det ikke bare gælder enkeltbygninger men også større miljøer, bydele og byer, er måske den positive forskel på 1800-tallet og vor tid. Det er gået op for almindelige mennesker, at der er værdier skabt i fortiden, som man for egen identitets og sundheds skyld ønsker bevaret. Samtidig går vi ind i et århundrede, hvor energiproblemer og ressourceknaphed vil gøre sig gældende. Et øget brugsmæssigt aspekt vil derfor indgå i restaureringsproblematikken og bør kunne bidrage til løsning af den ophobning af museale bygninger, som ellers synes at kunne blive et temmeligt stort problem i fremtiden.

J.E.